

**KELÉNYI B. OTTÓ (1897–1944):  
A KALOCSAI ÉRSEKI FŐGIMNÁZIUMI, A HERÉNYI,  
A KISKARTALI, AZ ÓGYALLAI, A NAGYTAGYOSI ÉS  
AZ ERDŐTAGYOSI CSILLAGVIZSGÁLÓ<sup>1</sup>**

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai, Gazda István  
vezetésével, közreműködött: Vargha Domokosné**

A magyar csillagászat újraéledése Konkoly Thege korszakot jelentő működésével kapcsolatos. Konkoly 1871-ben alapította meg az ógyallai csillagvizsgálóját, amelyből az évek múltán nemzetközi viszonylatban is tekintélyes intézet fejlődött. Az ógyallai intézet szervezetének és működésének története előtt a Konkoly hatása alatt keletkezett kisebb és részben már megszűnt csillagvizsgálók ismertetésével foglalkozunk. Ezeknek sorában az első a kalocsai Haynald-obszervatórium, amely kis méretei ellenére is jelentős hírnévre tett szert, és még ma is fennáll.

### **Kalocsa**

A kalocsai obszervatóriumot alapítójáról, Haynald Lajos bíboros érsekről nevezték el, aki 1878-ban határozta el az obszervatórium építését. Haynald elhatározását az egész ország elismerése kísérte, mert e nagynevű főpap azoknak a tradícióknak felkarolására adott példát, amelyeknek a katolikus főpapság köréből a 18. században Esterházy és Batthyány személyében mecénáslelkű támogatói akadtak.

Az obszervatórium felszerelésének alapja egy ötlábú csillagászati távcső volt, amelyet az érsek a központi meteorológiai intézet igazgatója, Schenzl Guido útján rendelt Merznel, az akkoriban legkiválóbb müncheni optikusnál. E műszer használatára azonban az érseki palota ablakai kényelmetlennek bizonyultak. Ekkor érlelődött meg az érsekben az az elhatározás, hogy az ifjúság tudományos kiképzéséhez a csillagászati ismeretek terén egy maradandó intézményt alkot. Kalocsa fekvése ugyanis nem kedvezett egy nagyobb obszervatórium felállításához. Ezért az alapító egy Konkoly vezetése alatt összehívott szakbizottság tanácsára úgy határozott, hogy az obszervatóriumot az érseki főgimnázium épületére építsék. Az építkezéshez 1878 őszén fogtak hozzá, és nagy sietséggel két hónap alatt be is fejezték.

Az obszervatórium a főgimnázium második emelete fölött az épület közepén helyezkedik el. A csillagvizsgáló 14 méter magasságban fekszik a föld színe fölött. Építését a már meglévő falak fekvésének iránya előre meghatározta. A lépcsőház középső falán nyugszik a belül üres oszlop, amelyen a nagy refraktor hétmázsás súlyú öntöttvas állványa van elhelyezve. A nagy refraktor helyiségét fémmel bevont fakupola fedi, melynek átmérője 3,6 méter. A kis refraktor hasonló oszlopon áll, amely azonban vasgerendákon épült. Ezt a

---

<sup>1</sup> Forrás: Kelényi B. Ottó: A magyar csillagászat története. Bp., 1930. pp. 33–42, 49–50.

helyiséget egy kisebb kupola borítja, amelynek átmérője 3 méter. A jobb oldalon dél-északi irányú résnyílással van a meridiánszoba. Ennek közepén egy négyszög oszlop foglal helyet a passage-műszerrel. A bal oldalon az ún. vertikál-szobát találjuk. Ennek is tetőnyílása van kelet-nyugati irányban, alatta pedig kőoszlop-állvány helyezkedik el a műszerek számára. Az iskolai helyiségek fölött két lapos tető terül el, amelyet ólommal vontak be. A környék azonban a szabad kilátást e helyekről megakadályozza. A nagy és a kis kupola közötti szoba könyvtárhelyiségül szolgál. Az épületet kb. 45° alatt metszi a meridián iránya. A kis kupola két méter távolsága fekszik délnyugatra a nagytól, és bár valamivel alacsonyabb ennél, mégsem annyira mély, hogy a nagy kupolában lévő megfigyeléseket ne akadályozná.

A már említett Merz-féle távcsövön kívül Haynald néhány segédműszerrel is megajándékozta az obszervatóriumot. Így mindjárt kezdetben egy csillagászati órával, egy kisebb passage-műszerrel működött az intézet, hogy ezáltal a pontos idő meghatározható legyen. Az intézet főműszere a forgatható kupola alatt, az óraszerkezettel ellátott ekvatoriál-felszerelésű refraktor, amelynek tárgylencséje 7 hüvelykes átmérőjű. Az angol rendszerű, Haynald által adományozott órán kívül még két ingaórája van az intézetnek, amelyek közül az egyik Hoser Viktor budapesti műórás készítménye. Az ingaórákon kívül van az intézetnek egy hajókronométere is, amely szintén kiváló készítményű. A később szerzett műszerek sorában megemlítjük a spektroszkópot, amely a kalocsai obszervatóriumnak Fényi működése idején különösen nagy hírt szerzett. A spektroszkóp a londoni A. Hilger optikus gyártmánya.

A Haynald után következő érsek szintén szívükön viselték az obszervatórium bővítését. Így Császka György érsek az obszervatóriumi közlemények nyomdaköltségeit vállalta magára, és az intézetet két szobával bővítette. Városov Gyula érsek egy Wiechert-féle földrengésjelző inga beszerzését tette lehetővé, és Csernoch János érsek szintén vállalta az obszervatórium kiadványainak nyomdaköltségét.

A kalocsai obszervatórium vezetői a Jézus-társaság tagjai voltak, amiként a főgimnázium is a rend vezetése alatt áll. A csillagvizsgáló első igazgatója Braun Károly volt. Az ő nevéhez fűződik a műszerek szakszerű beállítása és a hibák meghatározása. Ő határozta meg az obszervatórium földrajzi fekvését, és ezzel kapcsolatban helyezte az ország háromszöghálózatába a csillagvizsgáló épületét. Utódja Hünninger Adolf volt, aki 1884/85-ben megindította a Nap protuberanciáinak és foltjainak észlelését is. Hünninger alatt csatolták az intézethez a gimnáziumban már a 70-es évek eleje óta működő meteorológiai állomást is.

Az obszervatórium felvirágoztatása és a meteorológiai állomás kibővítése Fényi Gyula nevéhez fűződik, aki 1885 őszén váltotta fel Hünningert, és az intézetet 1913 őszéig nagy körültekintéssel vezette. Hosszú megfontolás után elhatározta, hogy elődjének munkaprogramját magáévá teszi, amire az obszervatórium fekvése és berendezése is utalt. (...)

Utóda, Angehrn Tivadar Fényi szellemében vezette tovább az obszervatóriumot. Sajnos a világháború következményei, a gazdasági leromlás erősen korlátozták az obszervatóriumot működésében. A Haynald-féle obszervatóriumi alap teljesen devalválódott, és az intézet minden bevételi forrás nélkül tengődött. A csillagvizsgáló fennállásának 50 éves jubileuma alkalmából Angehrn Tivadar az intézet történetét és eddigi működését egy kiadványban foglalta össze.<sup>2</sup> Ebben a munkában az intézet fellendítését Klebelsberg Kunó gróf kultuszminisztertől remélte, aki ígéretet tett az obszervatórium rendes évi segélyezésére, és közbenjárása lehetővé tette, hogy az intézet refraktorát a svábhegyi obszervatórium műhelyében teljesen átépítsék, és a kor követelményeinek megfelelően újjászerezjék.

## Herény

<sup>2</sup> A Haynald-obszervatórium. Kalocsa, 1928. (Árpád Könyvek 23.)

A Vas vármegyei Herény községben a 70-es évek végén két fiatal földbirtokos, Gothard Jenő és Sándor tisztán tudományoszeretből fizikai műszerek készítésével foglalkozott, és csakhamar tekintélyes fizikai gyűjteményt állítottak össze. Az 1879. évi székesfehérvári kiállítás, majd pedig 1880-ban a magyar orvosok és természetvizsgálók szombathelyi nagygyűlése alkalmával a két ifjú felkészültségéről alkalma volt a magyar természettudomány képviselőinek meggyőződést szerezni. 1881-ben pedig tovább haladtak a megkezdett úton, és herényi parkjukban Hauszmann Alajos műegyetemi tanár terve szerint egyemeletes épületet emelhettek fizikai műhelyük és gyűjteményük számára. Ehhez az épülethez még egy kupolát építettek, és egy külön passage-házzról is gondoskodtak. E két ifjú a következő évben már a Magyar Tudományos Akadémia elé lépett egy értekezéssel, amely a herényi asztrofizikai obszervatórium leírását és az 1881. évi megfigyeléseket tartalmazta.<sup>3</sup> A herényi obszervatórium 18 méter hosszú és 9,5 méter széles egyemeletes főépületének emelete egy nagy laboratóriumot, egy könyvtárszobát és egy irodahelyiséget foglalt magában, földszintjén pedig vegyi laboratórium, előhívószoba, mechanikai műhely és egyéb műszaki célokat szolgáló helyiségek nyertek elhelyezést. Az épület északkeleti sarkához épült a 4 méter belső átmérőjű kupola, amelynek forgó felső része dobalakú volt. A műszertár földfeletti magassága 11,25 méter volt, hogy a herényi park magas fái fölött a szabad látás biztosítva legyen. Ebben a kupolában állt a Konkolytól átvett 10,25 hüvelyk nyílású Newton-rendszerű teleszkóp, amely Gothard Jenő kezében a csillagászati kutatásoknak kitűnő eszközévé vált. Ezzel a műszerrel fedezte fel fotografikus úron a Lyra csillagkép gyűrűs ködében a centrális csillagot. Ezt a felfedezést csak egy évvel később sikerült vizuális úton is igazolni a bécsi csillagvizsgáló 27 hüvelykes, valamint a washingtoni obszervatórium nagy refraktorával. Az említett műszerrel végezte az új csillagok klasszikus színeképfelvételeit, és számos csillagködöt behatóan tanulmányozott. Alapvető munkálatait később az amerikai csillagvizsgálók nagy mértékben folytatták. Gothard Jenő mint műszermechanikus is elismerést szerzett nevének – mind saját hazájában, mind külföldön. Így a heidelbergi obszervatórium passage-műszere és Eder bécsi műegyetemi tanár nagy spektográfja az ő műhelyéből került ki. A még két évtizeddel ezelőtt fontos szerepet játszó ékfotométer regisztráló szerkezetét ugyancsak ő találta fel. 1909-ben történt elhalálózása után a herényi csillagvizsgáló egy ideig már csak mint meteorológiai állomás működött. Gothardék örökösei azután az intézet felszerelését és könyvtárát a szombathelyi premontrei rendi főgimnáziumnak adományozták.<sup>4</sup>

### Kiskartal

1884-ben a Gothard testvérek példáját Podmaniczky Géza báró és neje, Degenfeld-Schomburg Berta grófnő követték, és kiskartali birtokukon obszervatóriumot állítottak föl. Ez az intézet Konkoly tervei szerint épült. Főműszere egy 7 hüvelyk nyílású Cooke-féle refraktor volt, és felszerelését egy kis meridiánkör, továbbá néhány segédműszer egészítette ki. Az intézet munkaprogramjába leginkább a bolygótopográfiai munkálatok szerepeltek. Itt működött Kövesligethy Radó egyetemi tanár, kinek 'Grundzüge einer theoretischen Spektralanalyse' című Halleban 1890-ben megjelent 327 oldalas munkája mint az obszervatórium kiadványa jelent meg. Ugyancsak itt működött Steiner Lajos, a Meteorológia és Földmágnességi Intézet későbbi igazgatója, Marczell György, ugyanezen intézet aligazgatója, Wonaszek Antal és Jánosi Imre, végül Elekes István és Hazenauer Andor

<sup>3</sup> Szily Kálmán: Csillagászati obszervatórium Vas megyében. = Természettudományi Közlöny, 1882. pp. 74–75.

<sup>4</sup> V. ö.: Tass Antal: A magyar csillagászat története. = Stella, 1928. pp. 76–77. és br. Harkányi Béla: Megemlékezés Gothard Jenőről. = Természettudományi Közlöny, 1909. pp. 839–845.

középiskolai tanárok. Így az intézet a természettudományi tanárképzés kimélyítése terén is hasznos szolgálatot tett. Az intézetben végzett megfigyelések eredményei számos kiadványban láttak napvilágot. Így 1895-ben 'Az utolsó 15 év az üstökösök történetéből. Szélsébségek Kiskartalon' című munkában Wonaszek Antal bemutatta az obszervatóriumnak a bolygókra vonatkozó megfigyeléseit.<sup>5</sup> Különösen értékes volt a munkának az 1880. évi nagy déli üstökösökre vonatkozó közleménye. A kiskartali kastélynak még különös nevezetességet kölcsönzött a 35 ezer kötetből álló, három nagy termet betöltő könyvtára, melynek értékesebb példányai többször szerepeltek budapesti könyvkiállításokon is. E könyvtár, melyet Podmaniczky Gézáné dolgozott fel, értékes csillagászati anyagot is foglalt magában. A kiskartali obszervatórium refraktora 1922-ben ajándékképpen a svábhegyi csillagvizsgáló birtokába került, és ezzel az intézet fel is oszlott. A könyvtár csillagászati részét 1928-ban Podmaniczky örököse, Degenfeld Pál gróf szintén a svábhegyi intézetnek adományozta.

## Ógyalla

Konkoly Thege Miklós Ógyalla<sup>6</sup> községben levő kúriájának északi szögletén 1871-ben egy kupolát épített, de már a következő évben a házhoz tartozó, mintegy 16 magyar holdnyi, szépségéről híres parkba külön épületet emelt a csillagvizsgáló számára. Ez az épület kétkupolás volt. Az egyikben egy 16 centiméter nyílású Cooke-féle refraktor, a másikban pedig egy kisebb, 10 centiméter nyílású műszer állt. Az épülethez passage-szobát is épített, azonkívül a meridiánkör részére is megfelelő helyiségről gondoskodott. Itt rendezett be magának fizikai, kémiai, fotográfiai laboratóriumokat, egy telegráfszobát és egy különálló épületben egy mechanikai műhelyt. A segédműszerek egy részét vétel útján szerezte meg, másik részét pedig műhelyében maga állította elő. Az intézet még alig volt néhány éves, amikor felszerelését egy Browning-rendszerű 10,25 hüvelyk nyílású refraktorról egészítette ki. Ezt a műszert 1880-ban Gothard Jenőnek engedte át, és az így támadt hiányt egy ugyanolyan méretű refraktorról pótolta, melynek mechanikája az ógyallai műhelyben készült, míg kitűnő optikáját Merzttől szerezte be. Az ógyallai intézet a csillagok fizikájának tanulmányozására szolgáló készülékek egész sorozatával volt ellátva, melyek az asztrofizika fejlődését ennek bölcsőkorától, a múlt század 90-es éveikig híven tükrözték vissza.

Az ógyallai csillagvizsgálót már keletkezésétől kezdve sok hazai és külföldi tudós kereste fel, akiket Ógyallára Konkoly kiváló tudása és intézetének felszerelése vonzott. A külföldiek között megemlíthetjük Karl Schrader titkos tanácsost, a német birodalmi tengerészeti szakiskolák nyugalmazott főfelügyelőjét és Albert Hermann Kobold kiel egyetemi tanárt, az 'Astronomische Nachrichten' szerkesztőjét. A csillagvizsgáló első asszisztense 1872–75-ig Nagy Tamás volt; utána időrend szerint következtek: K. Schrader (1876–1878), majd Réglér Emil (1878–1879). 1879 augusztusától kerek egy esztendeig nem volt obszervátor az intézetben, és Konkoly mellett a legszükségesebb megfigyeléseket két segéderő, Rosenzweig Jakab és Weisz Ödön végezték. Az utóbbi 1881 közepén távozott az intézetből, és helyét Gyurcsevics Mihály töltötte be ez év októberéig, amikor ideiglenesen távozott. Távolléte alatt Farkas Ede helyettesítette, aki Gyurcsevicsnek 1883 februárjában történt végleges távozásakor helyét átvette, és 1902-ben bekövetkezett haláláig vett részt Nap- és meteorológiai megfigyelésekben és egyéb csillagászati munkálatokban is. Újból szakképzett munkaerőt Kobold személyében kapott az intézet, aki obszervatori állását 1880 augusztusától 1883 májusáig viselte, s aki mellett 1881/82-ben mint önkéntes gyakornokok Lakits Ferenc és Kövesligethy Radó működtek. Kobold távozása után az obszervatori tisztet Követligethy

<sup>5</sup> A kis-kartali csillagda. = Vasárnapi Ujság, 1895. p. 86.

<sup>6</sup> Mai neve Hurbanovo (Szlovák Köztársaság).

töltötte be 1887 áprilisáig, és ebben az időben Bártfay József is dolgozott az intézetben. Kövesligethy távozása után rövid ideig Tetens Ottó működött mint obszervátor.

Legjelentősebb munkája volt az ógyallai csillagvizsgálónak a spektrumkatalógus, amely 1048 csillagnak színeképtípusát határozta meg. Ez a munka a potsdami és Harvard-obszervatóriumok hasonló megfigyeléseivel együtt első kiindulópontul szolgált a csillagok színeképtípusok szerinti eloszlásának megállapításához. Bár az első vizsgálatok már századunk eleje óta elavultaknak voltak mondhatók, mégis az a körülmény, hogy az ógyallai intézet fennállása első évtizedében ilyen alapvető nemzetközi munkában vett részt, pontosan megvilágítja az intézet tudományos jelentőségét. E színeképkatalógus, továbbá az intézetben végzett egyéb megfigyelések is, amelyek részint a Magyar Tudományos Akadémia kiadványaiban, részint külföldi szaklapokban, részint pedig az intézet saját kiadványainak sorában jelentek meg, Ógyallát a csillagászat terén világszerte ismertté tették. Ezekhez járultak még Konkolynak a gyakorlati műszertant tárgyaló művei is, amelyek korukban méltán keltettek mindenhol elismerést. Ezek: 'Praktische Anleitung zur Anstellung astronomischer Beobachtungen mit besonderer Rücksicht auf die Astrophysik',<sup>7</sup> 'Praktische Anleitung zur Himmelsphotographie',<sup>8</sup> 'Handbuch für Spectroskopiker im Cabinet und am Fernrohr'.<sup>9</sup>

Konkoly Miklós alaposságára jellemző, hogy a hullócsillagok megfigyelésére egész hálózatot szervezett az országban, amelynek keretében egyidejű korrespondáló hullócsillag-megfigyeléseket végeztek. E hálózatba Ógyallán kívül az évek folyamán változóan beletartoztak Selmecbánya, Szatmárnémeti, Zágráb, Hódmezővásárhely, Gyulafehérvár, Budapest és Pozsony.

Az intézet azonban nemzetközi viszonylatban kivívott helyét nem tarthatta meg sokáig. A gyakorlati optika fejlődése ugyanis a múlt század 60-as éveitől mind nagyobb lencsék előállítását tette lehetővé, és ezzel karöltve járt a távcsövek méreteinek megnagyobbodása is. Államok és magánosok keltek egymással versenyre, hogy minél jobban felszerelt csillagvizsgálókat biztosítsanak maguknak. Ez részben új csillagvizsgálók létesítésével, részben pedig a meglévő műszerfelszerelésnek fejlesztésével történt. Konkolynak és társainak azonban korlátozott anyagi lehetőségeik mellett csak anyagi erejük határain belül volt lehetséges e fejlődéssel lépést tartani ugyanakkor, amikor külföldön a hatalmas és modern eszközökkel felszerelt csillagvizsgálók egész sora keletkezett. E versenyben a magyar csillagászat természetesen hátramaradt.

Ennek a relatív hanyatlásnak azonban egyéb okai is voltak. A magyar kormány ugyanis 1890-ben Konkoly Thege Miklóst az Országos Meteorológiai Intézet élére állította. Ez az intézet 1870-ben létesült, de tőle függetlenül Ógyallán is végeztek meteorológiai megfigyeléseket. 1873-ban az ógyallai intézet már mágneses deklináció- és intenzitás-megfigyelésekre is be volt rendezve. A földmágnességi megfigyelések ugyan Ógyallán időközben megszakadtak, de Konkoly hamar észrevette, hogy Budapest folyton növekvő forgalmával, utóbb pedig villamosvasutaival minden pontosabb földmágnességi megfigyelést eredménytelenné tesz, és ezért elhatározta, hogy a meteorológiai intézet működésének súlypontját az ógyallai intézetbe teszi át, ahol a megfigyelésekre sokkal alkalmasabb környezet áll rendelkezésre. 1890-től Konkoly egész erejét a meteorológiai intézetnek szentelte, és 1911-ben történt nyugalomba vonulása alkalmával megelégedéssel állapíthatta meg, hogy az intézményt tekintélyes nivóra emelte. Meteorológiai nagy elfoglaltsága mellett csillagvizsgálójával már nem foglalkozhatott annyira, mint az előző időkben. A csillagvizsgálónak ekkor nem is volt állandó személyzete, hanem a szükséges csillagászati megfigyeléseket az 1890-es években a Meteorológiai és Földmágnességi Intézet hasonló nevű

---

<sup>7</sup> Braunschweig, 1883. 912 p.

<sup>8</sup> Halle, 1887. 372 p.

<sup>9</sup> Halle, 1890. 568 p.

ógyallai obszervatóriumának tisztviselői végezték. Tetens távozása után 1891 májusáig Bártfay József, majd utána 1893 tavaszáig Fraunhoffer Lajos végzett Ógyallán rendszeres időmeghatározásokat. 1893 áprilisától 1897 novemberéig egyévi megszakítással (1895. ápr. – 1896. márc.) megszakítással, melyet külföldön töltött, Steiner Lajos végzett az obszervatóriumban csillagászati megfigyeléseket, és 1894 márciusától 1904 júliusáig Marczell György is működött az obszervatóriumban. A meteorológiai intézet tisztviselői közül még Karvázy Zsigmond és ifj. Tolnay Lajos működtek rövidebb ideig a csillagvizsgálóban.

A magyar csillagászat erkölcsi alátámasztása érdekében 1898-ban tartotta az 'Astronomische Gesellschaft' Budapesten első kongresszusát. Erre az évre esnek azok a tárgyalások, amelyek az államkincstár és Konkoly között indultak meg az ógyallai csillagvizsgáló államosítására érdekében. A tárgyalások eredménye az obszervatórium államosítására vezetett, ami a következő esztendőben történt meg. Ezóta az ógyallai csillagvizsgáló mint „Konkoly Thege Miklós alapítványú m. kir. asztrofizikai obszervatórium” működött. Az államosítás után 1899-ben az intézet aligazgatója Kövesligethy Radó, a budapesti tudományegyetem tanára lett, az obszervatori tisztet pedig Harkányi Béla báróval, s a két adjunktusi állás közül az egyiket Tass Antallal, a következő évben a másodikat Terkán Lajossal töltötték be. Harkányi 1902-ben, Kövesligethy 1904-ben távozott az intézetből. Ekkor nevezték ki obszervátorrá a svábhegyi intézet igazgatóját, Tass Antalt, s a második adjunktusi állásra Fejes Zsigmondot, aki 1905 októberében vált meg e munkától, s a pápai református főgimnáziumnál vállalt tanári állást. Helyébe Czuczy Emilt nevezték ki a meteorológiai obszervatóriumból, aki 1908 végéig működött Ógyallán. Helyét 1909 szeptemberében Bodócs István foglalta el, aki 1917-ben távozott az intézetből, és a győri leánylíceum fizikatanárává nevezték ki. 1913-ban az intézet aligazgatója Tass Antal, obszervátora pedig Terkán Lajos lett. A Bodócs távozásával megüresedett adjunktusi állásra 1917-ben Hoffmann Ernőt, a budapesti egyetem kozmográfiai intézetének asszisztensét nevezték ki, aki 1921 elején lépett ki az intézet kötelékéből a budapesti királyi József Műegyetem kísérleti fizikai tanszékénél vállalván asszisztensi állást. De akkor már az intézet Budapesten a Svábhegyen telepedett meg, miután a cseh megszállás miatt Ógyalláról távozni volt kénytelen.

Konkoly alapítványa állami kezelésben évről-évre fejlődött. Fejlesztésére különben az állam kötelezve is volt, mert Konkoly intézetét azzal a kikötéssel adta át a magyar állami kincstárnak, hogy az „mint a magyar államkincstár örök és elidegeníthetetlen tulajdona, kizárólag a magyar tudományosság gyakorlására és fejlesztésére szolgáljon”; viszont az államkincstár kötelezte magát, hogy az alapítványt nemcsak fenntartja, hanem fejleszti is. Az intézet államosítása különben azért is fontos évszám a magyar csillagászatban, mert félszázados megszakítás után a magyar csillagászatról való gondoskodás ismét az állam tekintélyében találta meg biztos bázisát.

Az államosítás után a csillagvizsgáló épülete is nagy változáson ment át. Az intézet virágzásának teljében már több épületcsoportból állt. Ezek a közül a legrégebb volt az ún. nagy csillagvizsgáló, amely egy háromkupolás épület volt. 6,60 méter átmérőjű legújabb kupolájában egy 25 cm nyílású refraktor állt, a középső dobszerű kupolában egy 12 cm nyílású heliográf, és a szélső kupolában a már említett 15 cm nyílású refraktor. Ebben az épületben az államosítástól kezdve csak szakcélokat szolgáló helyiségek voltak. Így a fizikai, a vegyi laboratórium, két sötétkamra, a komparátor-szoba, a mechanikai műhely, a műszertár és a meridiánszoba. Az irodák a Komárom–Érsekújvár műút mentén lévő egyik épületben voltak. Ide az államkincstár 1911/12-ben egy modern irodaépületet emelt, amelyben egy szép könyvtárterem és egy komparátorszoba is elhelyezést kapott. 1903-ban egy dobszerű kupolába a Heyde-féle 8 hüvelyk nyílású refraktor került elhelyezésre, a kupolákkal szemben lévő kéttornyos favázas épület az ún. didaktikai csillagvizsgáló volt. Egyik kupolájában egy 4

hüvelykes refraktor, a másikban egy ftoheliográf állt. A két kupolát összekötő folyosón két meridiánműszer részére pillérek voltak elhelyezve. (...)

Az ógyallai obszervatórium optikai berendezésének megfelelően munkaprogramjául a vizuális fotometriának művelését választotta. Ehhez néhány év után a fotográfiai társult. A munkaprogram további kiszélesítése érdekében egy nagyobb nyílású refraktor beszerzését vették tervbe, amihez már a kultuszminiszter hozzájárulása is biztosítva volt. Az intézmény fejlődését azonban Konkoly már nem sokáig láthatta, mert még 1916 februárjában elragadta a halál az élők sorából. A sors ezáltal megkímélte őt attól, hogy hazája összeomlását, a felvidéki magyar kultúra összeroppanását és alapítványának elmenekülését megérje. 1918 decemberében köztudomásúvá vált, hogy a csehek a Duna vonalát Pozsonytól Párkányig megszállják. Ez a körülmény az intézet menekülését tette szükségessé. Megkezdődött tehát a refraktorok leszerelése és elcsomagolása, és 1919 elején már útban volt a szállítmány Budapest felé. Ugyanez év márciusában a csillagvizsgálónak a csehek részére történő átvételét Jiří Kaván, a prágai csillagvizsgáló adjunktusa foganatosította. A vele folytatott tárgyalások eredményeként az intézet tisztikara „astronomes étrangers”-i minőségben maradt az idegen uralom alatt. Ez az állapot 1920 őszeig tartott, amikor az intézet tisztviselői Tass Antal vezetése alatt Budapestre költöztek át, hogy működésüket a magyar impérium alatt folytassák.<sup>10</sup> (...)

### Nagytagyos

Konkoly Thege Miklós a jelen század elején a Duna jobb oldalán lévő nagytagyosi birtokán – ahová pihenni szokott visszavonulni – ugyancsak berendezett magának egy kis csillagvizsgálót. Ennek műszerei az igazgatása alatt álló m. kir. Meteorológiai és Földmágnassági Intézet mechanikai műhelyében készültek. A kis obszervatórium főműszere egy négyhüvelykes, asztrógráfkamerával felszerelt refraktor volt. A felszereléshez tartozott egy passage-prizma, s több spektroszkóp. Hullócsillagok megfigyelésére egy terasz állt rendelkezésre, és minden nyáron Ógyalla és Nagytagyos között korrespondeáló hullócsillag-megfigyelések történtek. A két észlelőállomás rakétajelekkel hasonlította össze óráit. Közvetlenül a világháború kitörése előtt a bencés rend pannonhalmi főmonostorának ajándékozta Konkoly nagytagyosi csillagvizsgálójának berendezését.

### Erdőtagyos

Az országos jellegű csillagvizsgálók mellett említést érdemel még egy második magán-csillagvizsgáló, Posztoczky Károly erdőtagyosi magán-csillagvizsgálója, amely az amatőr csillagászatnak tipikus példája. Ez a kis magán-csillagvizsgáló volt az összeomlás után az egyedül működő magyar csillagvizsgáló. Posztoczkyt csillagvizsgálójának alapítására az asztronómiai tudomány iránti állandó érdeklődés, a nagy univerzum csodálata vezette. Elhatározására azonban döntő hatással volt Konkoly Miklós és a nagytagyosi obszervatórium szomszédsága. A kis csillagvizsgáló Komárom vármegyében a Környe község melletti Erdőtagyos-pusztán fekszik. Miután a kert hatalmas fáit miatt nem volt lehetséges megfelelő hely kijelölése, a telep a kerten kívüli kis parkírozott helyen épült fel. A csillagvizsgálóhoz tartozik egy forgatható kupolával ellátott téglapépület öthüvelykes ekvatoriális refraktormal és passage-műszerrel. Egy 3 és ½ hüvelykes ekvatoriális refraktor elhelyezésére egy kiemelkedő teraszon egy bádogtetővel ellátott oszlopon a hullócsillagok észlelésére szolgáló

---

<sup>10</sup> V. ö.: Tass Antal id. művével és Héjas Endre: Az Országos Meteorológiai és Földmágnassági Intézet Ógyallán. = Vasárnapi Újság, 1900. pp. 658–560.

meteoroszkóp van. A teodolit egy bádogtetővel ellátott betonoszlopon nyugszik, míg egy hasonló oszlopon egyszerű szerelésű kéthüvelykes ekvatoriális talál elhelyezést. Az intézet felszerelését egy meteorológiai bódé a regisztráló hőmérő és a higrométer számára, végre egy esőmérő egészíti ki.

A kupolához tartozik egy kis szoba, amelyben a legszükségesebb könyvek és térképek, néhány kisebb műszer és a csillagidőt mutató óra van elhelyezve. Ugyancsak itt van a passage-műszer, az épülettől elszigetelt betonoszlopon.

A csillagvizsgáló első munkája volt fekvésének meghatározása, azután pedig az öthüvelykes refraktor számára hozzáférhető kettőscsillagok, csillaghalmazok és ködfoltok átvizsgálása. Munkakörébe vette fel továbbá a rendes időmeghatározásokon kívül az állócsillagok, a kettőscsillagok színvizsgálatát, a vizuális spektroszkópiát és a napmegfigyeléseket. Újabb munkakörébe tartozik a változócsillagok megfigyelése is. A kis obszervatórium alkalmilag végez bolygómegfigyeléseket és csillaghalmaz-fotografálásokat is.<sup>11</sup>

---

<sup>11</sup> Posztoczky Károly: Az erdőtagyosi csillagda. = Stella, 1926. pp. 42–47.